

Cesare Borgia di Francia gonfaloniere di santa romana Chiesa 1498-1503. Conquiste effimere e progrettualità statale. Atti del convegno di studi Urbino 4-5-6 dicembre 2003, Ostra Vetere: Tecnostampa Edizioni, 2005, 512 p. [A cura de Marinella Bonvini Mazzanti i Monica Miretti]

El març de 2007 es va escaure el cinquè centenari de la mort de Cèsar Borja prop de Viana (Navarra). Durant els darrers anys la seva figura ha estat objecte d'iniciatives diverses. Recordem entre les més interessants, i deixant de banda les aproximacions de caire més general, la reedició de la biografia divulgativa que li havia dedicat Sarah Bradford el 1976 (*Cesare Borgia: His Life and Times*, Londres: Orion Publishing Group, 2001); l'exposició *Leonardo Machiavelli Cesare Borgia. Arte Storia e Scienza in Romagna 1500-1503*, Rímìni, Castel Sismondo, 1 de març - 15 de juny de 2003 (amb catàleg publicat a Roma: De Luca Editori d'Arte, 2003); el congrés *Cesare Borgia di Francia gonfaloniere di santa romana Chiesa 1498-1503. Conquiste effimere e progrettualità statale*, celebrat a Urbino el 2003, les actes del qual es van reeditar dos anys després a Ostra Vetere amb el mateix títol; i la traducció catalana d'una biografia clàssica sobre el personatge (William H. WOODWARD, *Cèsar Borja*, València: Edicions Tres i Quatre; IIEB, 2005).

Les actes del congrés *Cesare Borgia di Francia gonfaloniere di santa romana Chiesa* constitueixen una acurada revisió dels principals aspectes de la biografia de Cèsar des de quatre punts de vista: històric, artístic, literari i llegendari. Tot i que el valor de les aportacions és desigual, cal agrair aquesta proposta de revisar temes ja vells, enfocats en molts casos a partir de cròniques i documents inèdits o poc coneguts, en què l'escorcoll d'arxius locals italians ha estat especialment fructífer, amb la voluntat de matisar o corregir tòpics transmesos per una bibliografia en què sovintegen les aproximacions divulgatives a un personatge popular. Entre les poques coses negatives que es podrien retreure al volum hi ha la manca d'una nota preliminar o presentació del seu contingut, que n'expliciti els objectius. Malauradament, també hem d'insistir en la proverbial poca atenció a la correcta identificació dels valencians, catalans i balears de l'entorn de Cèsar que fa, per exemple, que hom vegi un "Lorenzo Arnaldi, conte [!] di Maiorica" (p. 194 i 212) en un document que diu clarament "Arnaldo de Sancta Celia clerico maioricensi", és a dir, Arnau de Santacília, cubiculari pontifici i governador de Fano, mort el 1510 a Mallorca, on deixà una rica biblioteca, en la qual destaca un llibre "de stampa en lo qual ha moltes obres e diverses oracions fetes a papa Alexandre per diverses ambaxadors".

A continuació resumim el contingut del volum a partir de les seves grans línies, sense seguir l'ordre en què els textos hi apareixen. Els eixos sobre els quals giren les contribucions són (a) el concepte d'Estat subjacent en les empreses de Cèsar, en relació a l'anàlisi dels aspectes militars i governamentals dels escassos cinc anys en què aquelles tenen lloc, des que Borja renuncia al cardenalat fins a la mort d'Alexandre VI (1498-1503); dit d'una altra manera: la con-

traposició entre les “conquiste effimere” i la “progettualità statale” fallida, com indica el subtítol del congrés; (b) Cèsar com a tema artístic i heràldic o, en general, les iniciatives artístiques relacionades amb la presència borgiana a Urbino i la Romanya; i (c) la imatge del Valentino al llarg dels segles.

El volum s'obre i es tanca amb dues reflexions sobre el concepte d'Estat que hi ha rere l'acció militar i de govern als territoris conquerits per Cèsar, estudiada, més que no com a aventura personal, com a aplicació pràctica de la política d'Alexandre VI per tal de protegir, augmentar i refermar els Estats pontificis i, en segon terme, enaltir el clan familiar. Paolo Prodi (“La monarchia papale-imperiale di Alessandro”) insisteix en el context necessari per entendre l'experiència militar i política de Cèsar: la concepció del poder pontifici segons Alexandre VI, un papa-rei que reuneix el poder espiritual i el polític i s'erigeix com a líder dels estats emergents de la nova Europa; aquesta visió es reflecteix en encàrrecs artístics com el programa iconogràfic de Giovanni Nanni, més conegut com a Annio de Viterbo, per a l'apartament Borja del Vaticà, deutor del sincretisme cultural i religions paganocristià de moda entre els humanistes coetanis. Enrico Stumpo (“Tra stato del Rinascimento e stato regionale. Cesare Borgia principe del suo tempo”) compara alguns aspectes de l'organització borgiana dels territoris conquerits (política dinàstica, creació d'un exèrcit, burocràcia centralitzada) amb dues definicions modernes del concepte d'Estat en les construccions polítiques de la Itàlia dels segles XV i XVI, l'Estat del Renaixement de Chabod i l'Estat regional de Chittolini.

Un treball de Marco Pellegrini (“Tra ragione e azzardo. La secolarizzazione del cardinale Valentino”) proposa d'interpretar el retorn de Cèsar a l'estat laic el 1498 a la llum del fracàs de les perspectives personals i familiars sobre el seu futur a la cúria pontificia: la seva carrera eclesiàstica havia estat dissenyada pel pare segons el model de la que ell mateix havia fet al costat de l'oncle Calixt III, destinada a desembocar en el nomenament d'un tercer papa Borja; les esperances de Cèsar i Alexandre es van veure frustrades en part pel funcionament del col·legi cardenalici i, sobretot, per l'oposició dels Reis catòlics a lligar l'estructura eclesiàstica dels seus estats i les ambicions territorials a Itàlia als objectius polítics i familiars del papa Borja.

Les empreses de Cèsar són inimaginables sense les arques del Vaticà. Peter Partner (“La Camera apostolica come organo centrale delle finanze pontificie”) analitza la disminució del poder de la Cambra, responsable de la gestió de les finances del papa i els seus estats, pel que fa a la col·lecta de les rendes “espirituals” (provinents de serveis i de les *annatae* sobre benifets); per contra, conserva la gestió dels Estats pontificis i els ingressos temporals, controlats per oficials de la Cambra o arrendats a banquers italians.

Una sèrie d'articles se centra en les empreses de Cèsar, des del punt de vista de l'activitat militar i de les mesures de govern implantades en les ciutats conquerides. La precedeix un estudi de Marinella Bonvini Mazzanti (“La valenza giuridica nell'impresa borgiana”) sobre les bases jurídiques en què s'assenta la legitimitat de les conquestes de Cèsar, doctor en decrets per la Universitat de Pisa, i els títols que justifiquen les accions d'aquest (lloctinent del rei de França, gonfanoner i capità general de l'Església); en concret, l'autora se centra en el règim de vicariat de la Santa seu imposat als nous territoris i en l'experiment fallit d'unificar-ne l'organització de la justícia amb un tribunal propi. Pel que fa a les campanyes borgianes en particular, Gianni Volpe s'ocupa de “La presa del ducato di Urbino”, mentre que Adriano Gattucci (“Alessandro VI, Cesare Borgia e Guidubaldo di Montefeltro”) fa una apassionada exposició de les persecucions

sofertes pel duc d'Urbino en mans de “questo machiavellico papa”, que hauria difós el rumor de la impotència de Guidubaldo per tal d'anul·lar el seu matrimoni i avalar jurídicament la desposseïció del territori. Maria Lucia De Nicolò analitza la conquesta de Pesaro i Camerino (“Cesare Borgia, Pesaro e la ‘mala fine’ dei Varano”). El model de govern implantat en aquesta segona ciutat és objecte de l'article de Pier Luigi Falaschi (“L'occupazione di Camerino e le proposte di Ludovico Clodio per il governo del ducato”), que destaca la sintonia amb certs aspectes de l'obra de Maquiavel de la *Relazione sullo stato di Camerino a papa Alessandro VI*, redactada per Clodio, successivament servidor dels Varano, d'Alexandre VI i de Juli II. Angelo Turchini analitza el cas de Rímini (“Il Valentino e Rimini”), i Anna Falcioni, el de Fano (“Il dominio di Cesare Borgia a Fano”). Un bon exemple de la utilitat de les fonts locals per a l'estudi del reclutament, allotjament i avituallament de les tropes de Cèsar, l'ofereix Alberto Meriggi, “Testimonianze borgiane dagli archivi di alcuni centri dell'entroterra maceratese”. Monica Miretti descriu un episodi clau en la formació de la llegenda de Cèsar, “Il ‘bellissimo inganno’ di Senigallia”, la venjança del Valentino contra els seus *condottieri* traïdors (1502), però n'atribueix el disseny a la política d'Alexandre VI.

Un altre conjunt d'articles tracta temes afins a la història de l'art i l'heràldica. Rodolfo Battistini (“L'iconografia di Cesare Borgia”) recull i descriu breument la sèrie de retrats antics que la tradició considera de Cèsar, sense discutir-ne en detall l'autenticitat; hi distingeix algunes famílies i en subratlla el caràcter normatiu, com a representació del *status* del personatge. Hi trobem a faltar el retrat, molt deteriorat, de Joan de Joanes dins la col·lecció de bisbes i arquebisbes de València (cap al 1568), avui al museu de la catedral de la ciutat. Daniele Diotallevi (“Arte e armi per Cesare”) descriu amb detall i assenyala el caràcter simbòlic i d'exhibició d'una espasa fabricada per Ercole dei Fedeli per al fill gran de Roderic vers 1498-1499, avui a la Fondazione Caetani de Roma (l'espasa) i al Victoria & Albert Museum de Londres (beina), i dona notícies sobre una altra peça en mans privades.

Luigi Borgia ha dedicat diversos articles i contribucions a congressos a l'heràldica borgiana. “L'araldica di Cesare Borgia” ressenya les armes conegudes del Valentino, situant-les en el context dels escuts familiars i de la trajectòria política, eclesiàstica i militar del personatge. Però insisteix en el tema de la filiació reial del llinatge Borja a través de Pero Atarés, sense tenir en compte que es tracta d'una llegenda tardana, divulgada a partir del XVII (Gaspar Escolano, Joan Baptista Roig, etc.); i n'aporta dues suposades proves heràldiques: la descripció que les trobes de mossèn Febrer fan de les armes d'Atarés, que contindrien el bou borgià (l'autor desconeix que aquests versos són una falsificació siscentista; vegeu *Revue Hispanique*, 27, de 1912), i les dues figures bovines de l'escut dels Béarn, llinatge al qual pertanyia la dona d'Atarés.

Com a exemple de l'activitat artística al ducat borgià de Romanya, Claudio Giardini dedica un article a les rajoles de l'antic paviment de l'església de S. Maria del Riposo, coneguda com a Madonna dei Piattelletti (“Un pavimento maiolicato a Fano in epoca borgiana”). Pel que fa a Urbino, Bonita Cleri estudia la figura de “Timoteo Viti tra Cesare Borgia e Guidubaldo da Montefeltro”; Viti és autor d'unes pintures a les cinc portes de la ciutat i al Palazzo dei Priori, que commemoraven l'entrada de Cèsar, mostres d'art efímer que van ser destruïdes quan els Montefeltro recuperaren el ducat.

Pel que fa a la imatge del Valentino al llarg de la història, dos articles reprenen un tema clàssic de la bibliografia, les visions que Maquiavel es féu i di-

fongué de Cèsar: resseguint les cartes i els informes del secretari a la senyoria, Jean-Jacques Marchand analitza “La figura di Cesare Borgia nella riflessione politica machiavelliana (1500-1503)”, mentre que Gian Mario Anselmi se centra en les novetats del disseny del personatge historiogràfic i literari de Cèsar com a heroi modern a *El príncep* (“Il Valentino, Machiavelli e il nuovo principe”).

La llegenda sobre Cèsar és tractada parcialment en els articles de Pasquale Corsi, “La fortuna del Valentino tra storia e leggenda”, i de Pierangelo Schiera, “L’immagine di Cesare Borgia tra ottocento e novecento”. Corsi selecciona uns quants exemples de dues tipologies modernes de textos sobre els Borja: obres històriques escrites amb una decidida voluntat literària, com ara les biografies de Lucrecia a cura de Maria Bellonci (1939) i Geneviève Chastenet (1993), o la *Saga dei Borgia. Delitti e santità*, d’Antonio Spinosa (1999); i les recreacions literàries del món borgia (*I Borgia*, de Pietro Cossa, 1878; *O César o nada*, de Manuel Vázquez Montalbán, 1998; i *The Family*, de Mario Puzo, 2001). Schiera analitza la imatge de Cèsar en dues obres clàssiques del XIX sobre la definició del Renaixement: Jacob Burckhardt, *Die Cultur der Renaissance in Italien*, 1860, i sobretot el comte de Gobineau, *La Renaissance. Scènes historiques*, 1877.

MARIA TOLDRÀ
Institut Internacional d’Estudis Borgians